

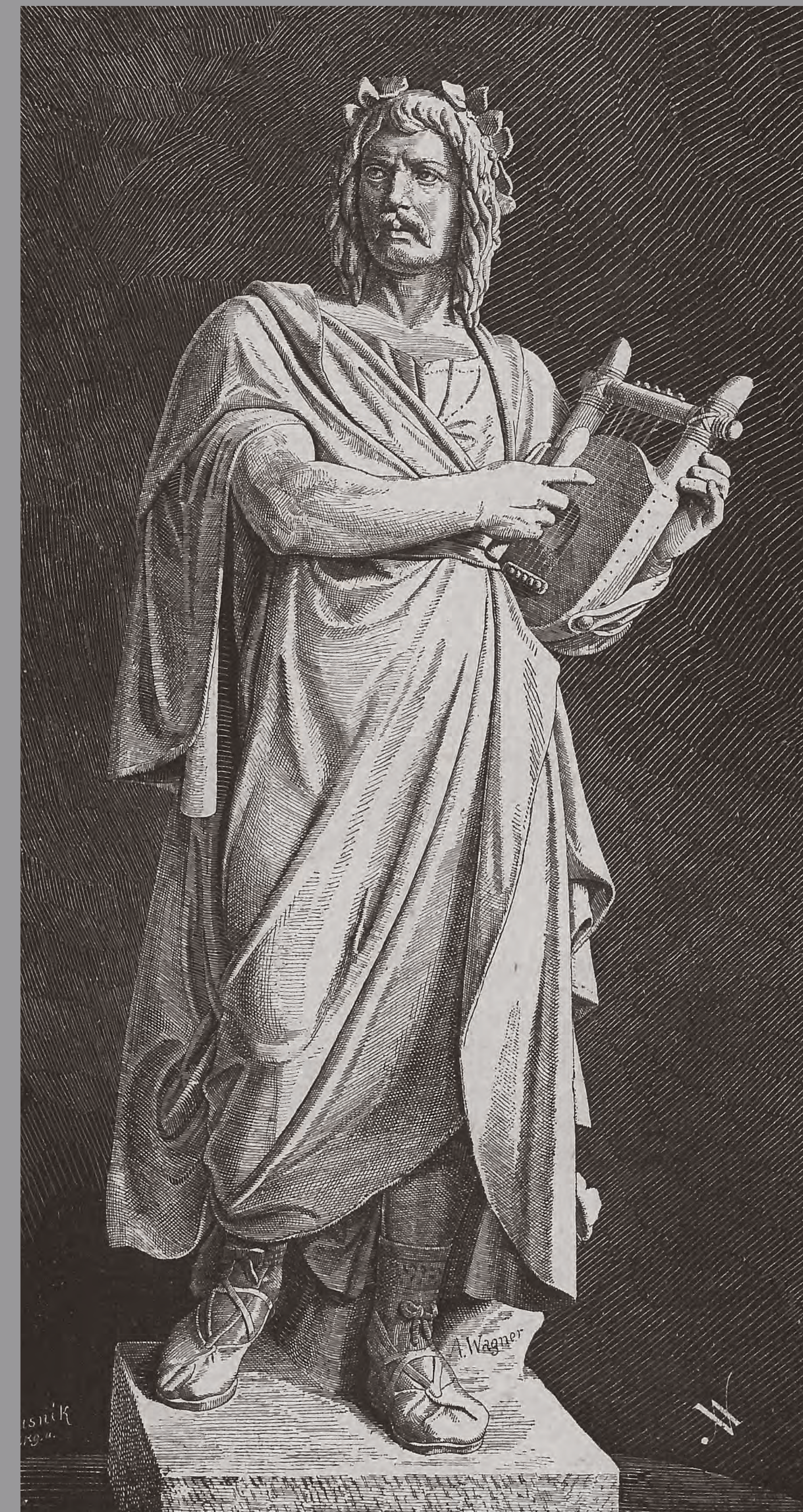
RUKOPISY KRÁLOVÉDVORSKÝ A ZELENOHORSKÝ JAKO PŘÍBĚH ČESKÉ KULTURY

Autoři výstavy:

Dalibor Dobiáš, Ladislav Futtera a Michal Fránek
ve spolupráci s oddělením literatury 19. století Ústavu pro českou literaturu AV ČR

Grafické zpracování:

Robin Brichta

Lumír v průčelí výklenku Národního divadla od Antonína Pavla Wagnera
(1880; ilustrace A. Všeček)

UKOPIKY KRALOVÉDVORSKÝ A ZELENOHORSKÝ JAKO PŘÍBĚH ČESKÉ KULTURY?

Josef Mánes: Záboj na skále (1858)

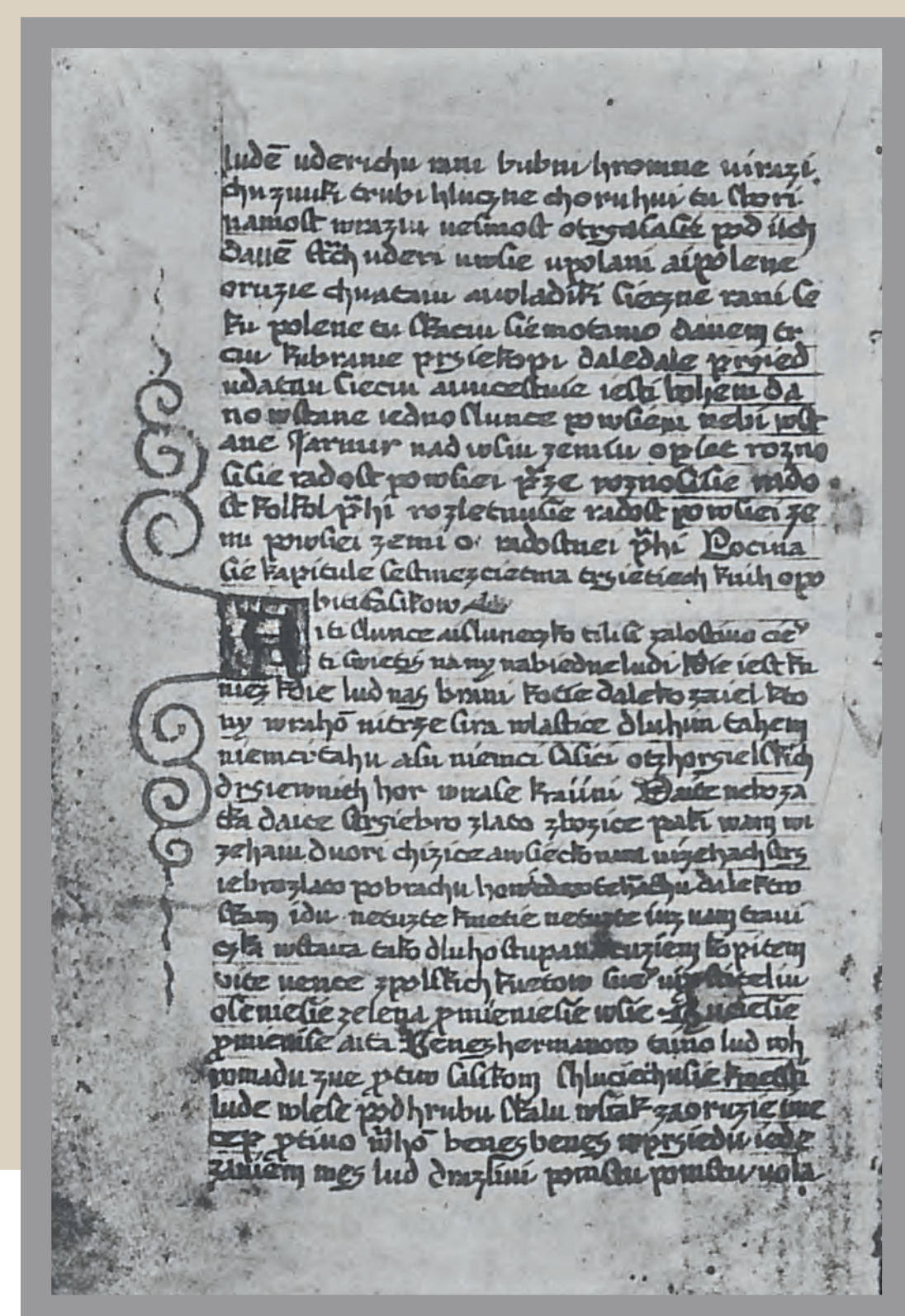

Od svého nálezu do 80. let 19. století, kdy T. G. Masaryk a jeho spolupracovníci přesvědčivě dokázali jejich novodobý původ, představovaly Rukopisy královédvorský a zelenohorský nejvydávanejší, nejdiskutovanější a nejpřekládanější česká literární díla. Doma i v zahraničí reprezentovaly národní českou kulturu, jejich nález se stal jedním ze symbolů jejího „obrození“.

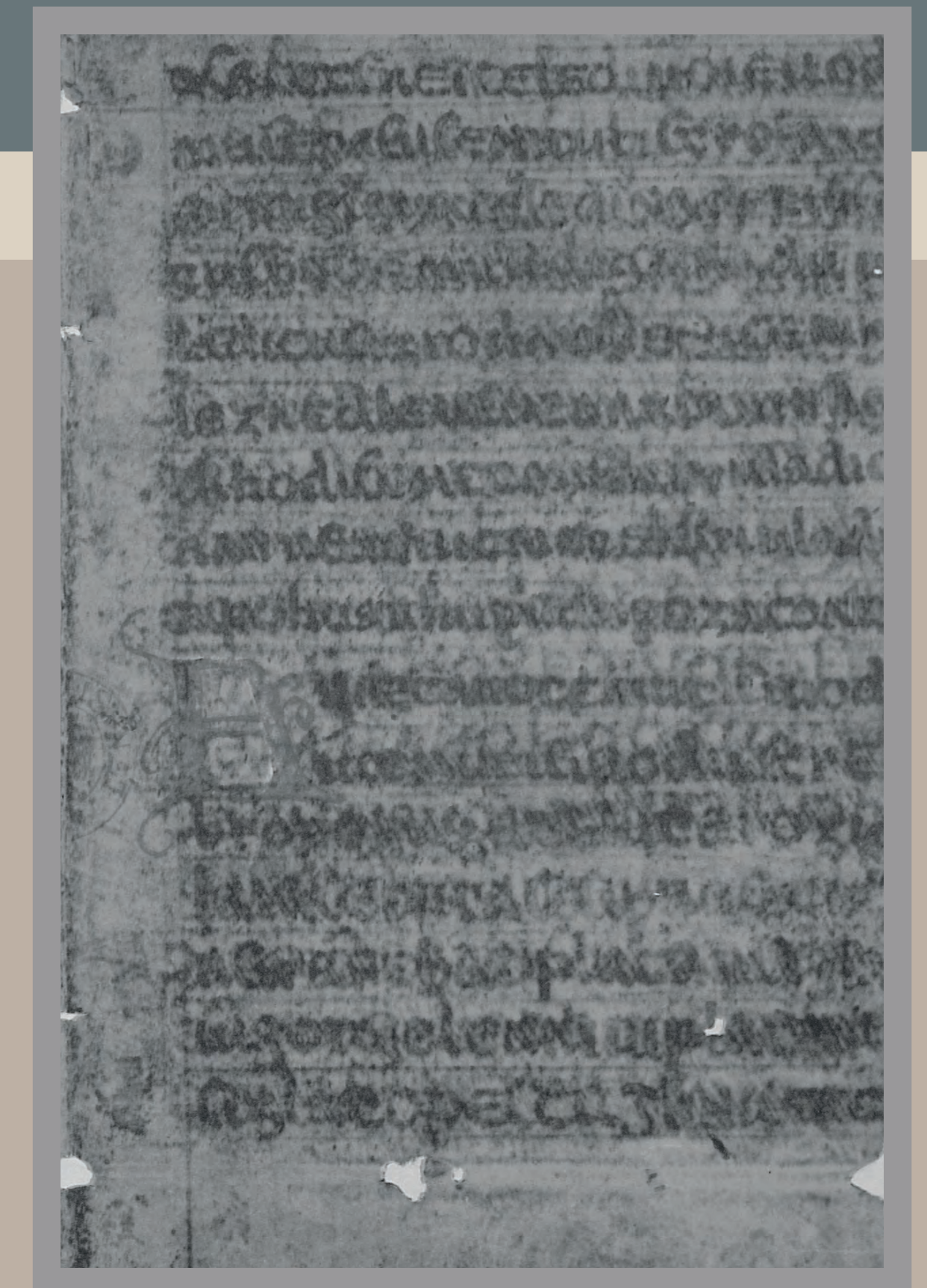
Co za mimořádným ohlasem Rukopisů stálo? Byl ve své době v Evropě jedinečný?
Co z něj přetrvalo? Představují Rukopisy něco více než kuriozní falza?

Rukopis královédvorský našel
16. září 1817 Václav Hanka
ve Dvoře Králové nad Labem.
Sedm pergamenových
dvoulístů a dva proužky popsané
gotickou frakturou představují
údajný zlomek předpokládaného
většího rukopisu. Obsahují část
cyklu hrdinských skladeb o Čechách
od pohanských dob po 13. století
a o jejich vítězstvích nad nepřáteli
a také drobné, zvláště milostné
písně. Hovoří však i o původnosti
a někdejší síle básnictví.
Rukopis vzbudil po svém nálezu
všeobecný zájem a Josef Dobrovský
jej datoval na přelom 13. a 14. století.

...Aj ty Záboji, ty píšeš srdce k srdci,
píseň z středu hoře jako Lumír,
ký slovy i pěním byl pohýbal
Vyšehrad i vše vlasti;
takto ty mě, i vši bratři...

Rukopis zelenohorský byl doručen
roku 1818 pro nově založené Vlastenské
muzeum. Místo jeho údajného nálezu,
zámek Zelená Hora, zjistila veřejnost až
v padesátých letech. Proti uznávanému
předchůdci obsahoval fragmenty
o Libuši a staročeských sněmech.
Podobou se hlásil do mnohem starší doby,
podle některých vykladačů
přímo do časů Libušiných. Obsahem
vyhrocoval představy o starých Čechách:
jejich slovanství, svobodách, neněmeckém
právu, předkřesťanské písemné kultuře.
Rukopis byl Josefem Dobrovským
vzápětí označen za podvrh.

...Vstal Ratibor od hor Krkonoší,
jal se také slovo hovořiti:
„Nechvalno nám v Němcích hledat právo,
u nás právo po zákonu svatu,
kterž přinesli otcové naši
v tyto (ourodne vlasti)...

UKOPIKY A EVROPSKÝ ROMANTICKÝ NACIONALISMUS

Josef Mukařovský podle Karla Svobody: Záboj (1886)

Polyglotta Kralodvorského rukopisu, která vydal roku 1852 Václav Hanka, obsahovala originál a překlady z Rukopisů již do třinácti jazyků. Tento mimořádný úspěch obou nálezů by nebyl možný bez jejich literárních kvalit, především však bez obecného zájmu o původní hodnoty národních kultur. Přirozenou mírnost Slovanů, útlak, kterému byli vystaveni ze strany Němců a Tatarů, i jejich význam pro budoucnost přímo vyzdvihoval Johann Gottfried Herder. Zájem o vlastní lidové, ale i cizí, exotické hodnoty a jejich literární výraz byl průvodním znakem utváření novodobých národních tradic včetně uměleckých v duchu romantického nacionalismu. Postupně ovšem vedl i k jejich schematizaci, vzájemnému poměřování a konfrontaci za účasti vědy.

Johann Peter Krafft: Ossian a Malvina (1810)

Předobraz romantických mystifikací, avšak i povýšení tradic v národních jazycích na úroveň ceněné antiky představovaly v závěru 18. a na počátku 19. století tzv. Ossianovy zpěvy, které dobánil, a za sbírku bardské poezie vydával skotský učitel a spisovatel James Macpherson. Obrazy citlivosti a udatnosti starých Gaelů, které rezonovaly v módním sentimentalismu, postavil proti ustrnulé novoklasicistní tradici. Jeho Ossian prošel mnoha zpracováními a posléze se – podobně jako Rukopisy – nadlouho ocitl jako falzum na okraji literárních dějin.

Vliv srovnatelný s Rukopisy na utváření novodobého finského umění měla Kalevala sestavená na základě sběrů karelského folkloru Eliasem Lönnrotem

Akseli Gallen-Kallela:
Lemminkäinenova matka (1897)

Spory o autenticitu romantických mystifikací představují zvláštní případ přehodnocování „kanonických děl“ národní epiky v 19. století, a to v případě Rukopisů jako symbolu české kultury vsutku dramatický. Ve skutečnosti se však obdobné postupy jako u Rukopisů uplatňovaly také při výkladu a adaptacích děl autentických, která se například dochovala v porušené podobě nebo se – jako v případě finské Kalevaly – jevila jako výsledek sběrů, s autorským vkladem jejich pořadatelů. Ostatně i básníci Rukopisů pracovali při své (re)konstrukci českého básnictví s folklorem a dalšími prameny.

UKOPIKY KŘÁLOVÉDVORSKÝ A ZELENOHORSKÝ JAKO NÁMĚT LITERATURY A UMĚNÍ

Ilustrace Miloslava Troupa k vydání Rukopisů roku 1961

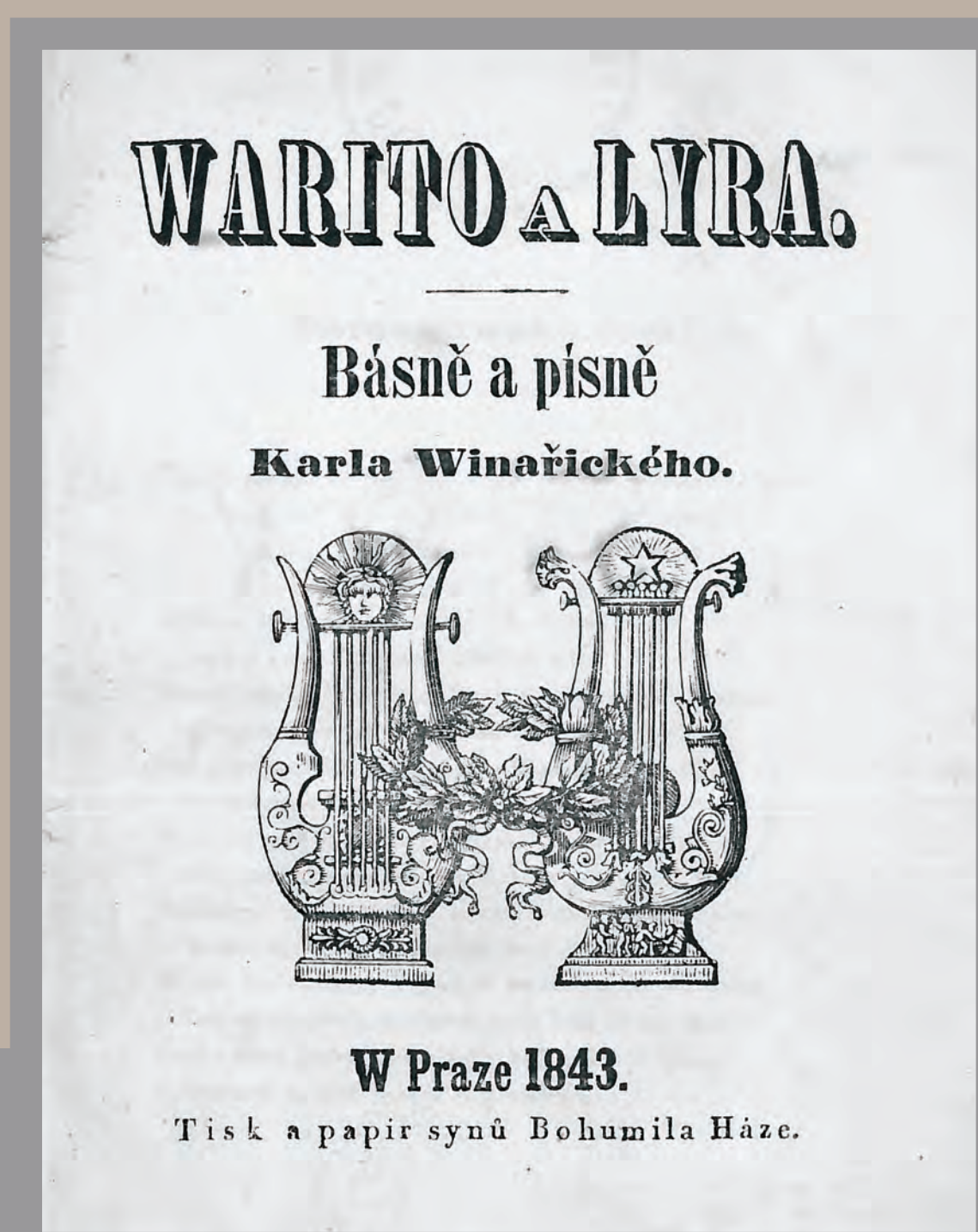
K nálezu Rukopisu královédvorského došlo v době, kdy stále naléhavěji vyvstávala otázka svébytnosti českého básnictví a kultury vůbec a proti popisným „gramatickým“ teoriím osvícenců byly hledány jejich vlastní, autonomní základy. Nabízela se například blízkost češtiny se slovanskými jazyky a jejich kulturním bohatstvím, ale také s lidovým básnictvím.

Rukopisy představu, že takto pojaté české básnictví lze ukotvit i historicky, podpořily. Lidový pěvec Lumír, který v nich vystupuje, se stal vůbec jedním ze symbolů doby a přežil pád Rukopisů v osmdesátých letech. Mimoto však nadlouho představovaly rovněž inspiraci tvarovou: svým přirozeným „slovanským“ veršem, jazykem a obrazy, hrdiny či syžety.

Osobitý, národní výraz a vztah k širokému publiku v 19. století hledala také další umění, malířství, hudba i divadlo. Ať už se jednalo o práce Josefa Mánesa, Václava Jana Tomáška, Josefa Kajetána Tyla či dalších, inspirace Rukopisy napomohla spojit jejich úsilí o moderní umělecký výraz s oslavou národa, jehož „ducha“ chtěli vyjádřit.

Představa, že skladby Rukopisů byly původně určeny ke zpěvu, zapůsobila již od doby jejich nálezů na české, ale i zahraniční skladatele. Pozornost věnovali na jedné straně cyklu písní v Rukopise královédvorském, na straně druhé ve své operní tvorbě rukopisové epice. Libuše Bedřicha Smetany na libreto Josefa Wenziga představuje jeden z dokladů, že látky vystupující v Rukopisech byly v české opeře 19. století dokonce nejfrekventovanější. Hankův nález se ovšem objevil i v opeře Mlada ruského skladatele Nikolaje Rimského-Korsakova.

Varito a lyra, titulní list sbírky Karla Aloise Vinařického. Varyto, fiktivní staročeský nástroj, uvedly do běžného povědomí právě Rukopisy.

Z Národopisné výstavy československé v Praze roku 1895: provádění dioramatické malby Pobití Sasíků pod Hrubou Skálou dle Rukopisů pro pavilon Klubu českých turistů

Také výtvarní umělci se námětům z Rukopisů začali věnovat již na přelomu desátých a dvacátých let. Ilustrace Rukopisu královédvorského, které pořídil v závěru pátého desetiletí 19. století Josef Mánes, představují první vrchol tohoto úsilí a formování národního vizuálního stylu vůbec. Monumentální podoby ve výtvarném umění nabyly Rukopisy jako symboly původního českého básnictví ve výzdobě pražského Národního divadla v osmdesátých letech.

UKOPISY – PAMÁTKA ČESKÉ STAROŽITNOSTI, NEBO MODERNÍ PODVRH?

Vyobrazení pomníku Václava Hanky na pražském Vyšehradě – detail (1863)

Josef Dobrovský prohlásil, že skladby Rukopisu královédvorského „překonávají všechno, co bylo dosud ze starých básní nalezeno“. Jiní označili Rukopis přímo za národní svátost. Bylo tomu tak i proto, že se věřilo, že nejstarší epika vyjadřuje podstaty národa, původní jednotu slova a činů, a bylo bolestně pociťováno, že známé pozůstatky staročeského básnictví se po této stránce nevyrovnají těm německým. Zpěvy, jejichž existenci naznačovaly kroniky, se totiž nedochovaly.

Rukopis zelenohorský, výrazněji nacionálně zabarvený, tyto představy dále vyhrocoval. Vzhledem k tomu, že se jeho obrany proti Josefu Dobrovskému ujali polští a ruští učenci a vzápětí také mladší čeští autoři, umožnil portrét svébytné české kultury dále konkretizovat a promítnout do nejstarší minulosti. S rozvojem moderní vědy se však jevil i slabým místem českého emancipačního programu a navíc strhával pozornost a pochybnosti také k Rukopisu královédvorskému.

Nejstarší památky české řeči P. J. Šafaříka a Františka Palackého (1840), první z velkých rukopisových obran

Neúspěch snah o tvorbu rakouské identity v širším slova smyslu, rozvoj politického a mediálního života a s ním i národnostní napětí na přelomu 50. a 60. let 19. století oživily otázku Rukopisů jako českého symbolu. Čeští vlastenci ovšem vnímali „německou“ kritiku pravosti Rukopisů nutně i jako útok na vlastní národně emancipační program. Rovněž předchází zájem německojazyčných autorů o Rukopis královédvorský se vytrácel a v diskusi o nálezu sílily protičeské, či naopak protiněmecké a protižidovské prvky.

Kritika Rukopisů, s níž vystoupil roku 1886 okruh T. G. Masaryka, se proti dřívějšímu mohla opřít o domácí a zahraniční institucionální zázemí, univerzitní katedry a časopis Athenaeum. I vzhledem k symbolické roli, kterou Rukopisy plnily ve veřejném životě, přinesla šok a nejistotu. Dílčí nedořešené otázky zůstaly nadlouho předmětem diskusí. Charakteristika „romantické mystifikace“, kterou Rukopisům vyhradila historiografie 20. století, jako by nedokázala proniknout veřejností tak silně jako jejich ohlas staršího typu nebo Masarykův smělý počín a rodící se oslavný mýtus o kriticích roku 1886.

T. G. Masaryk, 1883

KNĚŽNA LIBUŠE VE STARŠÍ TRADICI KONTRA RUKOPIS ZELENOHORSKÝ

Josef Bergler: Libušin soud (1801). Zobrazení matky Přemyslovců v době před nálezem Rukopisu zelenohorského

Rukopis zelenohorský se hlásil do doby vlády bájně kněžny Libuše. Představil vyspělý státní útvar s vlastními zákony. Právo zde – a v českém povědomí i nadále – reprezentovala moudrá a důstojná panovnice.

Na rozdíl od Lumíra však Libuše nevstoupila do literatury až v 19. století, příběh o ní byl znám již ze středověkých kronik a o praměti Přemyslovců se neopomněly zmínit žádné dějiny českých zemí. Pohledy na kněžnu přitom nebyly vždy tak oslavné: Kosmas představil chytrou, ale rozmařilou ženu, Václav Hájek z Libočan ji nechal zakládat hrad za hradem a skeptický František Martin Pelcl ji odkázal do říše bájí.

Osvícenská skepse k historické Libuši a raně romantický hlad po fantastických látkách otevřely příběhu na sklonku 18. století cestu do beletrie. Ještě předtím, než se jí v Rukopisu zelenohorském zmocnila česká literatura, vnikla Libuše do německého písemnictví.

Roku 1779 se báseň o Libuši a Přemyslovi Die Fürstentafel (Knížecí stůl) dostala do sbírky lidových písní Johanna Gottfrieda Herdera. Slavný filozof sice žádnou epickou skladbu o Libuši neznal, ale její existenci předpokládal, a tak si ji vymyslel. Inspiroval tím nejen skladatele Rukopisů, ale i další německé spisovatele. Protože se teprve formovaly představy o geografickém „Německu“, kam byly běžně řazeny i Čechy, mohla se kněžna stát též hrdinkou „lidových pohádek Němců“ Johanna Karla Augusta Musäa, kratochvilného vyprávění o vílách, v němž si Libuše vybírá ženicha s pomocí matematické úlohy.

Libuše na obálce divadelní hry rytíře Steinsberga Libusse, Herzogin in Böhmen (Libuše, kněžna v Čechách, 1779), příkladu hry českého autora německého jazyka oslavující vlast a proklamující patriotické smýšlení

Roku 1842 uveřejnil také Josef Jiří Kolár, později proslulý český spisovatel a divadelník, německy psanou povídku Libussa am Mississippi (Libuše na Mississippi), a to o Čechách, kteří osidlují Ameriku. V roce 1868 ovšem již připravil pro položení základních kamenů Národního divadla obraz Věštba Libušina, jenž vrcholí proroctvím o nesmrtelnosti Čechů. Během tohoto čtvrtstoletí zmizela Libuše z českoněmeckého písemnictví, které nabízelo nejen Kolárovi volné zacházení s látkou. Rozplynulo se též zemské vlastenectví. V rámci jazykových nacionalismů Libuše náležela výhradně české literatuře. Byla to sošná kněžna Rukopisů, jež díky Bedřichu Smetanovi a Aloisi Jiráskovi přežila i jejich pád.

Růžena Maturová (Libuše) a Václav Kliment (Chrudoš) v inscenaci Smetanovy Libuše v Národním divadle 18. listopadu 1902

CO MĚLI V OČÍCH 19. STOLETÍ SPOLEČNÉHO HRDINOVÉ RUKOPISŮ A HUSITÉ?

Karikatura útoku Konstantina von Höflera a Davida Kuha na české národní symboly (1868)

Historické příběhy, jak je rozvíjelo romantické dějepisectví, ale i umění a publicistika, zvýrazňovaly v minulosti symbolické body jako vítězství či porážky, v nichž vystupoval národní duch. Do značné míry tak sbližovaly i časově vzdálené události jako dávnověk Rukopisů a vystoupení Jana Husa a obranu jeho odkazu.

...Celý život národa našeho jest jediný boj. My bojovali proti přesile a proti nápadům cizinským zbraněmi hmotnými i duševními. Královédvorský rukopis zachoval nám památku na první takový boj, v němž náboženství křesťanské sloužilo za zástěru nepřátel, aby zničili nejzápadnější tuto baštu slovanskou... Čechy chráněny jsou lebkami a zbraněmi našich Zábojů, Žižků, Prokopů, Poděbradů, Jiskrů a jiných proslavovaly se..., že cizince naplňovaly závistí...

(Anonym, Národní listy 1862)

Toleranční patent Josefa II. a rozvoj tiskových možností v závěru 18. století znovu oživily i v českých zemích otázku náboženských identit. Napoleonské války a s nimi spjatá vlna patriotismu provázená vzpomínkami na starší vítězství – spojit s ní lze také vznik Rukopisu královédvorského – zpřítomnily válečné úspěchy husitů. Zatímco však látky z národního dávnověku umožňovaly význačně zpracovávat také přítomné společenské otázky, představovala husitská minulost zvláště v první polovině 19. století četná úskalí: nedostávalo se jejího moderního historiografického zpracování, svými nehumánními prvky diskreditovala vlastenecké hnutí a její aktualizace hrozily tím, že vyvolají mezi Čechy vnitřní rozkol na základě ustálených náboženských identit.

Josef Mánes: Jan Žižka z Trocnova (1864)

Někdejší význam dávnověku, ať už jako studnice původních národních identit či jinotajného pozadí vlasteneckých témat, postupně slábl. V umění nalézal svůj další výraz v individualizovaných zpracováních mýtů a pověstí. Naproti tomu od 40. let 19. století upevňovalo své symbolické postavení husitství. Odkaz Jana Husa a dalších osobností přehodnotili zvláště František Palacký a Václav Vladivoj Tomek. Jejich výklady se staly předmětem dalších publicistických a uměleckých zpracování, která vzbuzovala širší ohlas. Minulost, jak vystupovala v Rukopisech, přitom v rámci představ o jednotném duchu českých dějin zasáhla i do modelů husitských látek v publicistice a umění. Postavy tak jednaly jako hrdinové Rukopisů, citovaly Rukopisy apod.

František Kryšpín: Zbyhoň (1868)

UKOPIS KRÁLOVÉDVORSKÝ A KULT SVATÉHO HOSTÝNA

Sv. Hostýn ve 40. letech 19. století

Ilustrativní příklad, jak Rukopisy působily na českou kulturu 19. století, představuje báseň Jaroslav z Rukopisu královédvorského. Oslavuje bitvu, v níž české vojsko, obležené na Hostýně u Přerova, zvítězilo za zázračné pomoci Panny Marie nad krvelačnými Tatary.

Bitva, kterou báseň líčí, se však zřejmě nikdy neodehrála. Její literární tradice vznikla postupným spletením a rozšiřováním kronikářských zmínek. Se sv. Hostýnem, mariánským poutním místem, začala být bitva spojována až v době barokní pod dojmem tehdejšího tureckého vpádu na jihovýchodní Moravu.

Autoři básně chtěli zřejmě především oslavit a podpořit česko-moravskou vzájemnost. To se jim skutečně podařilo a popularita i prestiž básně přispěla na druhé straně k tomu, že zpustošený svatohostýnský chrám byl ve čtyřicátých letech obnoven a stal se opět nejvýznamnějším poutním místem na Moravě. Báseň inspirovala i řadu uměleckých děl.

Přestože v době „nálezu“ Rukopisu existovalo několik variant příběhu o porážce Tatarů na Moravě, báseň Jaroslav díky své prestiži postupně ovlivnila literární ztvárnění bitvy. Oblíbeným se stal zvláště verš „Máti Božia divy tamo tvoří“ z jejího začátku, jež doboví básníci často parafrázovali a jenž vešel i do „velehradské hymny“ Bože, cos ráčil před tisíci roky. Hostýnská bitva se stala námětem několika próz a divadelních her, počínajíc Jaroslavem Šternberkem v boji proti Tatarům Josefa Lindy (1823).

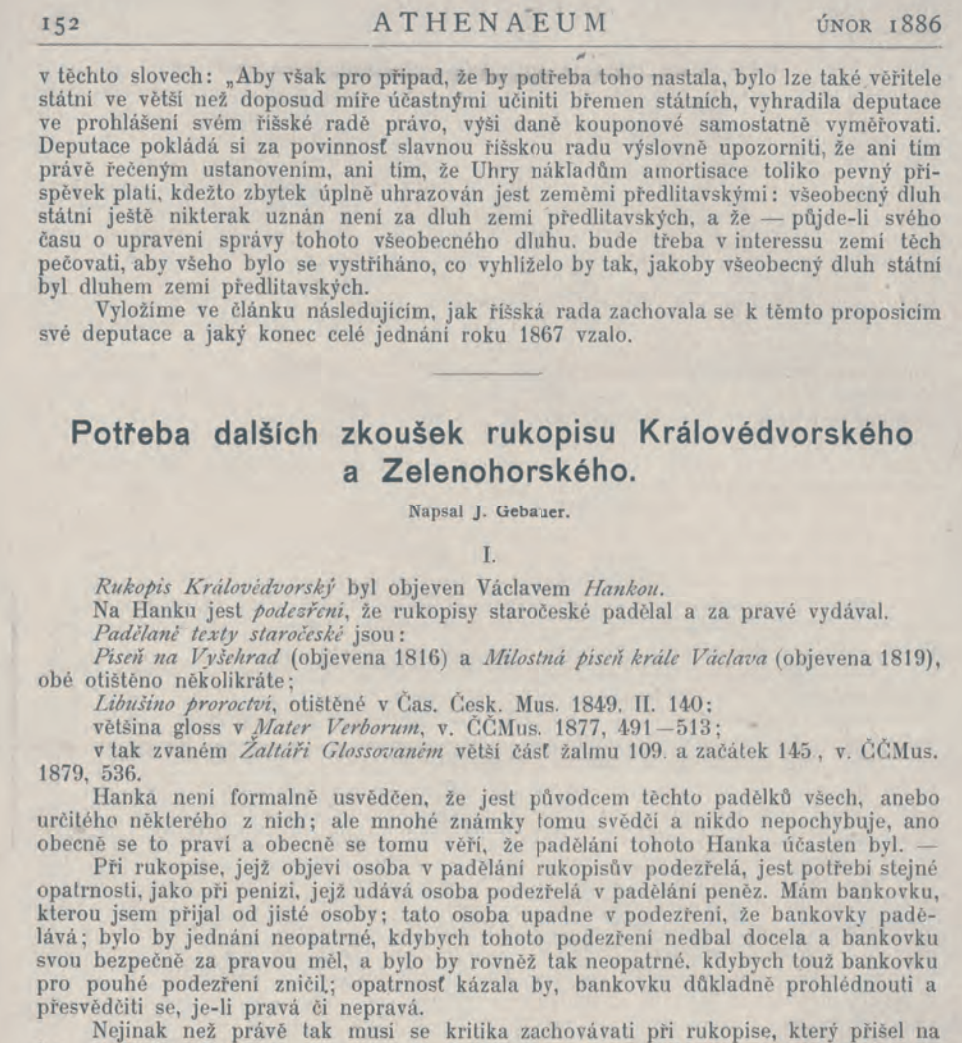
Hostýnský chrám v 60. letech 20. století

Výtvarní umělci se bitvě s Tatary u Olomouce, resp. domněle u Hostýna věnovali dávno před „nálezem“ Rukopisu královédvorského (například freska Jana Kryštofa Handkeho Jaroslav ze Šternberka před bitvou s Tatary v olomoucké kapli Božího Těla z roku 1728). V průběhu 19., ale i 20. století ztvárnila tento námět řada malířů i ilustrátorů. Sochu Jaroslav ze Šternberka vytvořil Antonín Wildt roku 1855. Verše z básně Jaroslav se dostaly i do Smetanovy Libuše jako součást Libušina proroctví ve finále třetího dějství, kde Jaroslav vystupuje po boku největších českých hrdinů.

Ilustrace Jana Konůpka k básni Jaroslav ve vydání Rukopisů královédvorského a zelenohorského (1927)

OD POLITIKY K UMĚLECKÝM INSPIRACÍM – RUKOPISY VE 20. A 21. STOLETÍ

Časopis Athenaeum, založený T. G. Masarykem, tribuna kritiky Rukopisů v osmdesátých letech

Kritika Rukopisů ze strany T. G. Masaryka a jeho spolupracovníků roku 1886 byla jedním z impulsů k zásadní proměně české politiky, kultury a vědy v 80. a 90. letech 19. století. Slavná česká minulost ustupovala univerzálněji pojatým konfrontacím s problémy nové doby.

Převod otázky Rukopisů na morální problém a jednoznačné odsouzení předpokládaných autorů zlomků jako podvodníků ovšem dále posílily politický rozměr Rukopisů proti jejich někdejší inspirační síle pro české i zahraniční umělce.

Následující obrany středověkého původu Rukopisů, stále výrazněji menšinové, tak sice dokázaly zpochybnit i některé argumenty masarykovské kritiky, rozvíjely se však především na poli politiky. Zastánci pravosti Rukopisů se po vzniku Československa rekrutovali zvláště z řad odpůrců T. G. Masaryka. Velkou část publika nalézali mezi sympatizanty českého fašismu.

Do vědecké roviny se otázku pravosti pokusil

25 let po Masarykově vystoupení, roku 1911,

vrátit archeolog Josef Ladislav Pič.

Ten se zaměřil na rozbor písma Rukopisu

královédvorského, oblast, která v 80. letech

19. století neměla jednoznačný výsledek.

Několik listů Rukopisu předložil francouzským

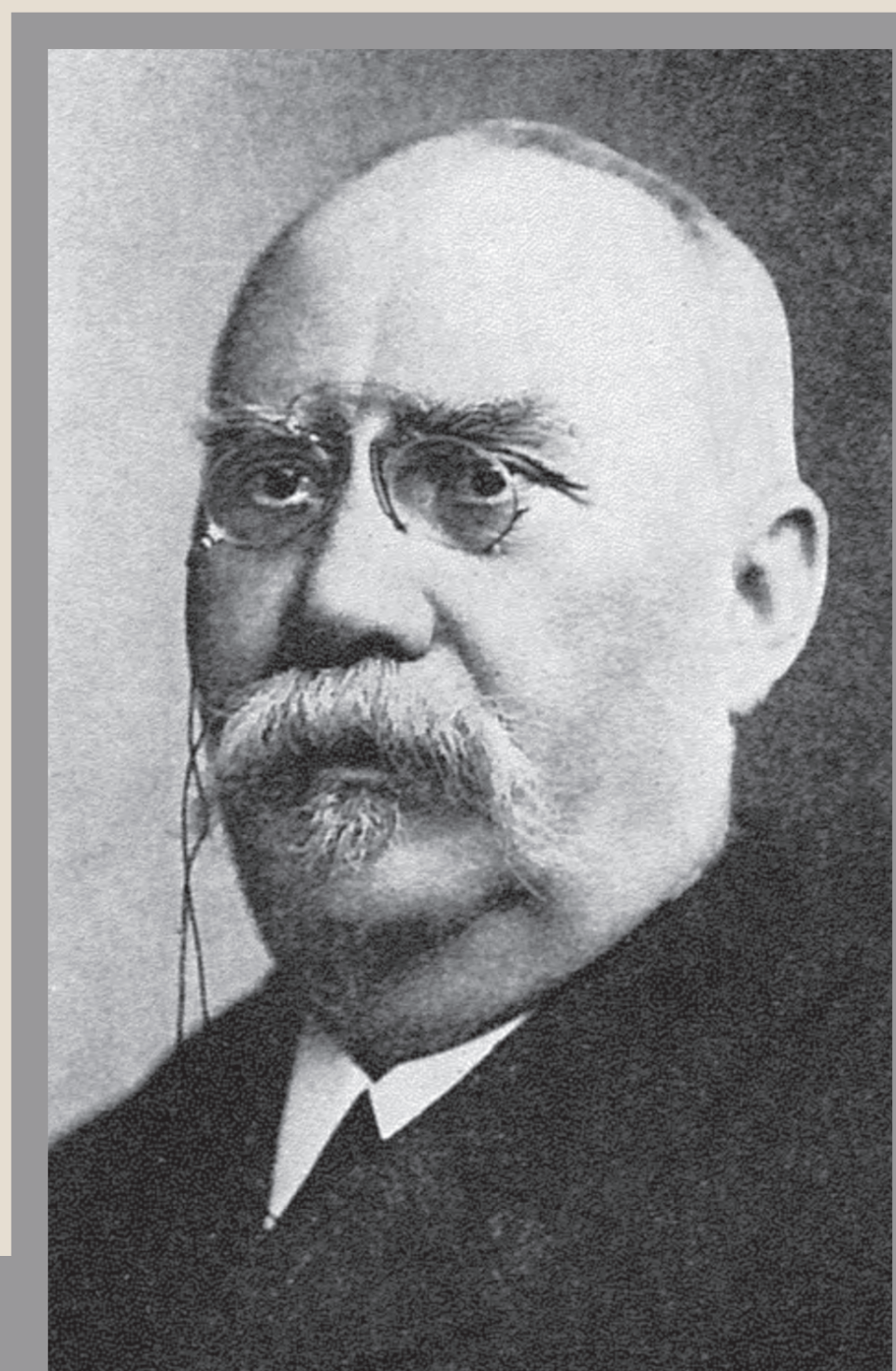
a italským odborníkům, načež výsledky jejich

letmého zkoumání nadšeně prezentoval slovy,

že „Rukopis královédvorský před mezinárodním soudem paleografickým skvěle obstál“.

Následnou kritiku již nevydržel a o dva dny

později spáchal sebevraždu.

Archeolog a obhájce Rukopisů Josef Ladislav Pič

Již od 80. let 19. století zaznívaly hlasy o literární hodnotě

Rukopisů – jako díla 19. století. Teprve přebásnění jejich

zpěvů Kamilem Bednářem v šedesátých letech však

Rukopisy představilo širší české veřejnosti jako esteticky

hodnotné texty. Miroslav Ivanov ve svém Tajemství RKZ

nedlouho poté živě zpracoval historii obou nálezů jako

příběh záhad. Postmoderního zájmu o mystifikace

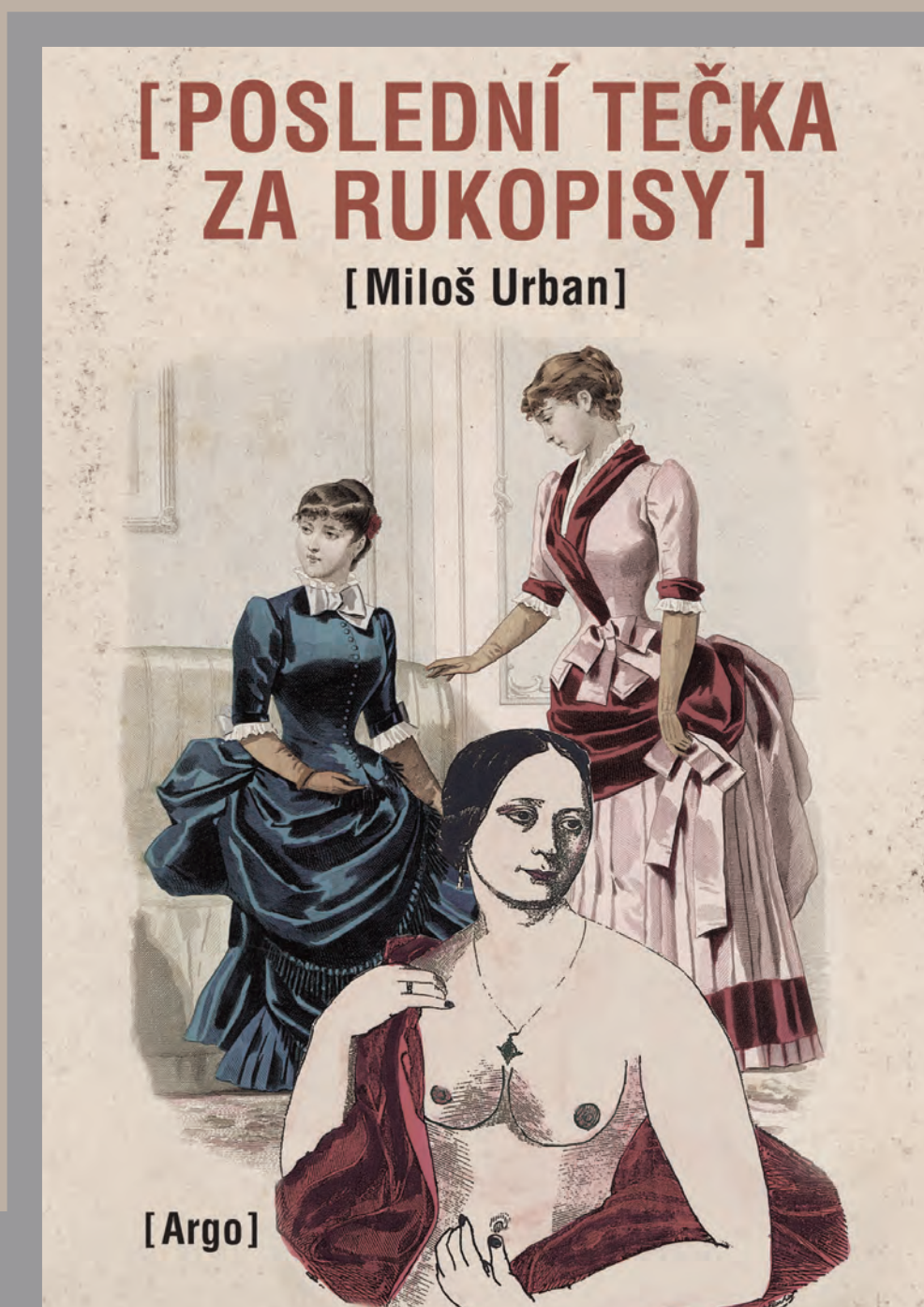
využil Miloš Urban v románu Poslední tečka za Rukopisy,

v němž se čtenář na konci takřka detektivního pátrání

dozví, že Rukopisy jsou pravé, a jejich pravost se snažily

zpochybnit ve své tehdejší konfrontaci s mužskými Čechy

samy Hanka a Linda (ve skutečnosti dívky).

Obálka Poslední tečky za Rukopisy Miloše Urbana